

Ks. Tadeusz Pyzdek

Wydział Teologiczny PAT, Tarnów

PRAWO DO PRACY W NOWOCZESNEJ GOSPODARCE RYNKOWEJ ANALIZA PROBLEMU NA AKTUALNYM RYNKU PRACY

*„Człowiek wychodzi do swej pracy,
do trudu swego aż do wieczora.”*

(Ps 104,23)

I. AKTUALNY RYNEK PRACY

Nowoczesne społeczeństwa XXI wieku będą być może w stanie zapewnić każdemu minimum socjalne, ale z pewnością nie potrafią zagwarantować każdemu stałego miejsca pracy. Ten ostrzegawczy głos ekspertów opiera się na fakcie nieustannie kurczącego się rynku pracy. Możliwość zdobycia pracy zawodowej w nowoczesnych społeczeństwach dobrobytu staje się coraz mniejsza.¹ Ten niekorzystny trend spowodowany jest z jednej strony przez nowoczesny wzrost gospodarczy, który nie tworzy nowych miejsc pracy – coraz mniej ludzi produkuje coraz więcej -, z drugiej strony przez niekontrolowaną zachłanność uczestniczących w procesie pracy – kto posiada pracę „haruje” dzień i noc gromadząc nadgodziny. Sytuacja, w której tylko 20% społeczeństwa posiada pracę, staje się coraz bardziej realniejsza.² Konkurencja o zasięgu światowym i globalizacja czynią koniecznym obniżenie kosztów produkcji w poszczególnych gospodarkach narodowych, co prowadzi do redukcji istniejących miejsc pracy przy jednoczesnym wydłużeniu dnia pracy. 24 godzinne funkcjonowanie rodzimej gospodarki rynkowej jest prawdopodobnie jedyną odpowiedzią na gospodarcze wyzwanie z różnych stron świata. Karuzela gospodarki rynkowej kręci się coraz szybciej z coraz mniejszą liczbą uczestników. Liczba miejsc pracy przeznaczona do redukcji ciągle rośnie a ci,

¹ Por. J. M. S c h n a r r e r, *Anything goes? Sittlichkeit im Zeitalter der Skepsis*, Wien-Tarnów 2000, s. 111-112

² Por. L. N e u h o l d, *Anmerkungen zur Zukunft der Arbeit*, Gesellschaft & Politik, 34 (1998), nr 2, s. 33

którzy aktualnie pracują, są poddani szybkiemu procesowi wyniszczania przez stres oraz fizyczne i psychiczne wyczerpanie.³ Pełne zatrudnienie, ściśle określony prawem czas pracy, pięciodniowy tydzień pracy, wolne weekendy, praca zawodowa na określonym stanowisku pracy przez całe życie są coraz bardziej wypierane przez nowoczesne formy kształtowania stosunków pracy.⁴ W efekcie tych procesów nowoczesna gospodarka rynkowa redukuje już istniejące miejsca pracy nie tworząc w zamian nowych. Etos pracy nowoczesnej gospodarki rynkowej pozostał mimo upływu czasu niezmiennie etosem dziewiętnastego wieku. Współczesna gospodarka rynkowa stoi przed koniecznością rozwiązania tego samego dylematu, z jakim borykał się wiek XIX, a mianowicie kurczącego się rynku pracy z postulatem pełnego zatrudnienia rozumianego, jako realizacja podstawowego prawa osoby ludzkiej i wykładnik prawdziwego dobrobytu.

Koncepcja europejskiego dobrobytu bazuje na społecznym kompromisie zawartym między pracodawcami i pracownikami mimo historycznie ugruntowanej sprzeczności interesów. Układ zbiorowy o pracę i wykształcenie się określonego standardu prawnego regulującego stosunki pracy należą do ważnych zdobyczy świata pracy.

Pomimo to budowa europejskiego dobrobytu krajów wysoko uprzemysłowionych nie ustrzegła się kryzysów. W ubiegłych 25 latach Europa musiała przejść przez trzy fazy recesji, z których każdy był spowodowany przez czynniki makroekonomiczne i mocno zaważył na jej dalszym rozwoju. Były to: szok spowodowany ceną ropy naftowej w latach 1974 i 1981 oraz kryzys walutowy w początkach lat dziewięćdziesiątych. Europa zapłaciła za tę recesję utratą ponad dziewięciu milionów miejsc pracy. Liczba bezrobotnych ciągle rosła a liczba zatrudnianych nieustannie malała. Procesu tego Europa nie potrafiła opanować po dzień dzisiejszy. Ujemnym skutkiem trwania procesu recesji jest utrata przez Europę około dziesięciu procent miejsc pracy rocznie przy jednoczesnym takim samym procentowym przyroście nowych miejsc pracy.⁵ Rodzi to nowe dodatkowe problemy na rynku pracy. Szczególnie wysoki procent utraty miejsc pracy odnotowują upadające branże przemysłowe. Najbardziej poszkodowanymi są wówczas pracownicy o małym stopniu kwalifikacji lub też z kwalifikacjami przestarzałymi. Jednocześnie powstają miejsca pracy w nowoczesnych sektorach gospodarczych, które wymagają

³ Por. *Arbeit macht krank – Arbeitslosigkeit auch*, Die Zeit 31 Oktober 1997

⁴ Por. W. T e u f e l s b a u e r, *Alte und neue Selbständigkeit. Tradition und Perspektiven*, Wirtschaftspolitische Blätter, 47 (2000), nr 1, s. 14-22; Por. J. M. S c h n a r r e r, *Wertverschiebungen angesichts des europäischen Umbruchs: Wenn alte Präferenzen in neue Systeme einzubauen sind!*, Politische Studien 50 (1999), nr 364, s. 23-24

⁵ Por. E. d' A r o n, *Einfluß der Strukturwandels auf das Arbeitsrecht*, Wirtschaftspolitische Blätter 47 (2000) nr 3, s. 350.

nowoczesnej wiedzy i kwalifikacji. Prowadzi to do zachwiania istniejącej dotychczas równowagi na rynku pracy i do sytuacji paradoksalnej. Przy wysokim stopniu bezrobocia występuje jednocześnie wysokie zapotrzebowanie na nowe, wykwalifikowane ręce do pracy.

Solidarność między tymi, którzy posiadają miejsca pracy, a bezrobotnymi wydaje się coraz trudniejsza do urzeczywistnienia w świecie gospodarki rynkowej. Ankiety przeprowadzone wśród tych, którzy posiadają stałe zatrudnienie wykazują, że zatrudnieni nie zawsze są skłonni mniej pracować i mniej zarabiać, aby w ten sposób swoim kosztem umożliwić powstanie nowych miejsc pracy.⁶ Wzrastająca liczba zatrudnionych na część etatu przede wszystkim w branży usług (handel, służba zdrowia, opieka społeczna itp.), prowadzi do zaostrzenia napięć społecznych między zatrudnionymi na pełny etat, dobrze zarabiającymi i posiadającymi zagwarantowany status społeczny, a zamkniętymi w społeczno-prawną pułapkę, zatrudnionymi tylko częściowo. Nietypowe modele umowy o pracę, jak np. praca wynajęta, praca do odwołania, wolna umowa o drobne usługi pociągają za sobą konieczność rozluźnienia i poszerzenia pojmowania dotychczasowego rynku pracy. Ciągłe wzrastająca liczba nietypowych godzin pracy powoduje rozmiękczenie dotychczasowego gorsetu prawnego, regulującego normalny czas pracy. Równocześnie na rynku pracy pojawia się nowa klasa tzw. pracowników usamodzielnionych powstałych w związku z rozwiązaniem dotychczasowej umowy o pracę z równoczesnym przeznaczeniem ich do nowej formy działalności podobnej do samodzielnej działalności gospodarczej. Klasyczny podział na pracodawców i pracobiorców ulega w tej formie gospodarowania i zatrudnienia stopniowemu zatarciu.

Klasyczne prawo do pracy, jako produkt długiego historycznego procesu bazowało na tej istotnej różnicy, jaka istniała między właścicielem kapitału i środków produkcji, a pracownikiem, który stawiał do dyspozycji jedynie własną pracę.⁷ Nowe mechanizmy, które pojawiły się na rynku pracy w związku z rozwojem gospodarczym ustawiły w nowym świetle zarówno zagadnienie prawa do pracy jak i związany z nim dotychczasowy kodeks pracy.⁸ Nowoczesne prawo do pracy musi więc zerwać z dotychczasowym pojmowaniem problemów związanych z fenomenem pracy i wypracować nowy jego model, który będzie bardziej zorientowany na osobistą aktywność gospodarczą pracownika na aktualnym rynku pracy i przeniesie ciężar obrony gospodarczo-

⁶ Por. tamże, s. 351.

⁷ Por. M. P r i s c h i n g, *Alte und neue Unternehmer*, *Wirtschaftspolitische Blätter*, 47(2000), nr 1, s. 23-32.

⁸ Por. R. F. B r e t s c h n e i d e r, *Das Bild des Unternehmers in der öffentlichen Meinung*, *Wirtschaftspolitische Blätter*, 47 (2000), nr 1, s. 33-36.

słabszych z instytucji prawnych na społeczność, która podejmie solidarnie obronę uprawnień jednostki w stosunku do społeczności pracodawców.⁹

II. „PRACA JEST DLA CZŁOWIEKA, A NIE CZŁOWIEK DLA PRACY” (LE, nr 6)

Rozumienie aktywności ludzkiej zwanej pracą, zależy od technicznych, ekonomicznych i społecznych uwarunkowań epoki, w której jest wykonywana. Uwarunkowania te odgrywają decydującą rolę w antropologicznym, etycznym i teologicznym rozumieniu świadomej, racjonalnej i planowej aktywności ludzkiej zmierzającej do wytwarzania, przetwarzania i zachowania stanów oraz rzeczy.¹⁰ Aż do czasów współczesnych pod pojęciem pracy rozumiano przede wszystkim wysiłek fizyczny, który jako *opera servilia* był zajęciem właściwym najpierw klasy niewolniczej a potem niższych klas społecznych. Wyższe klasy społeczne pracy w tym znaczeniu nie wykonywały, poświęcając się tzw. *opera liberalia* (nauka, sztuka, polityka).¹¹ Kultura grecka z jej dualizmem ducha i materii upatrywała w pracy fizycznej zajęcie poniżające godność człowieka oraz zagrożenie dla jego wolności. Praca fizyczna przeszkadza człowiekowi przede wszystkim w obowiązku kontemplacji, która jest zadaniem mędrca.¹² Słowo praca zachowało w wielu językach ten sam rdzeń znaczeniowy, który wskazuje na trud fizycznego wysiłku.¹³ Średniowiecze zapoczątkowało proces przestawienia odniesienia do pracy w kierunku pozytywnym, przy czym w dalszym ciągu modlitwa i życie kontemplacyjne w hierarchii wartości zajmują miejsce uprzywilejowane, najwyższe. Czasy nowożytne przyniosły rewolucyjną zmianę nastawienia do pracy. M. Weber wskazuje na duchowe pokrewieństwo między kapitalizmem a protestantyzmem szczególnie w kalwinizmie. Zgodnie z doktryną kalwinizmu na ziemi powinno się służyć Bogu przede wszystkim uczciwą i solidną pracą. Ewentualny gospodarczy sukces jednostki,

⁹ Por. U. D i t l b a c h e r, *Der Begriff des Unternehmers im Wandel der Zeit*, *Wirtschaftspolitische Blätter*, 47 (2000), nr 1, s. 54-60; Por. H. H a n r e i c h / H. S t e i n d l, *Wirtschaftsrecht in der New Economy*, *Wirtschaftspolitische Blätter*, 47(2000), nr 1, s. 63n.

¹⁰ „Arbeit ist die bewußte, rational geplante humane Tätigkeit der Herstellung, Veränderung und Erhaltung von Sachen und Zuständen”. Por. *Arbeit*, w: *Staatslexikon*, Freiburg: Görres Gesellschaft 1995, t. 1, s. 198.

¹¹ Por. G. H. D o n n e r s m a r c k, *Ora @ labora im 21. Jahrhundert*, *Wirtschaftspolitische Blätter*, 48 (2001), nr 1, s. 53.

¹² Por. G. v a n W i s s e n, *Gibt es ein Menschenrecht auf Arbeit?*, *Communio* 27 (1998), s. 206.

¹³ Słowo „arbeit”, czyli “praca w języku niemieckim pochodzi od łacińskiego *arvum* – zaorane pole, rola i było w języku staroniemieckim synonimem: *Mühsal* – trud, mozół; *Not* – bieda, kłopot; *Beschwerde* – uciążliwość. Do dnia dzisiejszego w języku francuskim *labeur* oznacza ciężka praca.

jako owoc wyteżonej pracy, jest w tym przypadku widocznym kryterium Bożego wybrania i upodobania.¹⁴ U progu czasów nowożytnych praca przestaje być prostym wykonywaniem męczącej, fizycznej czynności, lecz staje się czynnością, poprzez którą człowiek nawiązuje współpracę z Bogiem. Ten nowy wymiar pracy jako współpracy z Bogiem nie daje się ograniczyć wyłącznie do czynności fizycznej. Działalność intelektualna, naukowa i dydaktyczna muszą zostać także zaliczone do pracy. W ten sposób czasy nowożytne poszerzają zakres czynności objętych pojęciem pracy.

Począwszy od wieku XIX liczba ludzi pracujących na roli systematycznie maleje a wzrasta liczba zatrudnionych w przemyśle. W obszarze życia społecznego dokonuje się proces przeobrażania istniejących stowarzyszeń w stowarzyszenia pracowników przemysłowych. Przemysł i robotnicy stają się nieodzownymi czynnikami w produkcji nowych dóbr, zwanych przemysłowymi. Przemysł dostarcza kapitału i środków produkcji, robotnik sprzedaje własną pracę. Praca świadczona w formie pracy najemnej, staje się nową kategorią społeczną.

Z nowym rozumieniem istoty pracy w społeczeństwie, zmienia się także jej antropologiczna i etyczna kwalifikacja. Praca urasta do rangi kategorii bytowej, nie z tego względu, że praca jest współpracą z Bogiem – jak to miało miejsce na początku czasów nowożytnych -, lecz głównie z tego powodu, że zostaje jej przypisany specyficzny, samoistny, jedyny w swoim rodzaju przymiot: praca stwarza człowieka. W tej perspektywie trzeba rozumieć marksistowską kwalifikację pracy. Praca jest dla Marksa wyłączną przyczyną sprawczą powstania życia ludzkiego.¹⁵ Człowiek staje się człowiekiem nie inaczej, jak tylko przez pracę. Przypisanie pracy roli demiurgicznej występuje zarówno w komunizmie jak i socjaldemokracji.¹⁶

Zasadnicza różnica między chrześcijańskim a marksistowskim pojęciem pracy wywodzi się z odmiennego obrazu człowieka. Dla Marksa człowiek i społeczeństwo są produktem pracy. Chrześcijaństwo uznaje znaczenie pracy w rozwoju człowieka za ważny czynnik, ale relatywizuje jego znaczenie. To nie praca, lecz Bóg stworzył człowieka na obraz i podobieństwo swoje a powie-

¹⁴ Por. M. Weber, *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*, w: red. Tenze, *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, Tübingen 1978, s. 17n.

¹⁵ „Die Arbeit ist die erste Grundbedingung allen menschlichen Lebens, und zwar in einem solchen Grade, dass wir in gewissem Sinne sagen müssen: Sie hat den Menschen selbst geschaffen”. K. Marx / F. Engels, *Gesamtausgabe*, t. 20, s. 444; cyt. za: G. van Wissen, tamże, s. 218.

¹⁶ Ogromne pomniki i plakaty przodowników pracy oraz ich publiczne uwielbianie w byłych krajach realnego socjalizmu są tego klasycznym przykładem. Socjaldemokratyczna partia Holandii nazywa się do dnia dzisiejszego „de Partij de Arbeid” (Partia Pracy), podobnie nazywa się socjaldemokratyczna partia Anglii „Labourparty”, czy obecnie w Polsce „Unia Pracy”

rzając mu pieczęć nad światem, uczynił go zdolnym do pracy.¹⁷ Uczy o tym Jan Paweł II w encyklice *Laborem exercens*: „Stworzony bowiem na obraz i podobieństwo Boga Samego wśród widzialnego wszechświata, ustanowiony, aby ziemię czynić sobie poddaną, jest człowiek przez to samo od początku powołany do pracy. Praca wyróżnia go wśród reszty stworzeń, których działalności związanej z utrzymaniem życia nie można nazwać pracą – tylko człowiek jest do niej zdolny i tylko człowiek ją wykonuje, wypełniając równocześnie pracą swoje bytowanie na ziemi.”¹⁸ Praca nierozłącznie związana z wysiłkiem, cierpieniem i trudem jest częścią ludzkiej egzystencji. „*W pocie więc oblicza twego będziesz musiał zdobywać pożywienie*” (Rdz 3, 19). Praca dla całej tradycji myślenia chrześcijańskiego jest przede wszystkim kategorią teologiczno-moralną. Pomijając różnorakie inne próby specyfikowania istoty pracy, – co jest właściwe dla definicji pracy –, przyjmujemy jako wiążące dla dalszej analizy zagadnienia, określenie pracy podane przez Jana Pawła II.¹⁹ „Praca oznacza każdą działalność, jaką człowiek spełnia, bez względu na jej charakter i okoliczności, to znaczy każdą działalność człowieka, którą za pracę uznać można i uznać należy pośród całego bogactwa czynności, do jakich jest zdolny i dysponowany poprzez samą naturę, poprzez samo człowieczeństwo”²⁰. Należy mieć to określenie na uwadze zwłaszcza przy analizie pracy, jako kategorii prawnej w jej kształcie prawa do pracy.

III. PRACA A GODNOŚĆ OSOBY LUDZKIEJ

Jednym z fundamentów, na którym opiera się istnienie współczesnego, demokratyczno-pluralistycznego społeczeństwa jest przekonanie o integralności osoby ludzkiej i nienaruszalności jej godności. Oznacza to, że godność osoby ludzkiej czyli człowieka – niezależnie od tego kim on jest – musi być respektowana tak ze strony społeczeństwa, jak i państwa.

Pojęcie godności osoby ludzkiej wskazuje w antropologicznym obrazie człowieka na jego najgłębszą istotę, na to, co stanowi o jego tożsamości i

¹⁷ Por. Rdz 1, 27-28.

¹⁸ Jan Paweł II, *Laborem exercens*. Wstęp, w: *Dokumenty nauki społecznej Kościoła*, t. 2, red. M. Radwan, L. Dyczewski, A. Stanowski, Rzym-Lublin 1987. Wszystkie cytaty z encyklik papieża i przemówień Jana Pawła II, jeśli inaczej nie zaznaczono, pochodzą z tego źródła.

¹⁹ Bogaty zestaw definicji pracy podają: T. P y z d e k, *Das Evangelium der Arbeit nach Johannes Paul II.*, Tarnów: Biblos 1997, s. 92-109; J. G a ł k o w s k i, *Praca i człowiek*, Warszawa 1980, s. 163-165; C z. S t r z e s z e w s k i, *Praca ludzka*, Lublin 1978, s. 9-23.

²⁰ *Laborem exercens*. Wstęp; por. T. B o r u t k a / J. M a z u r / A. Z w o l i ń s k i, *Katolicka nauka społeczna*, Częstochowa-Jasna Góra 1999, s. 254.

wyływa z samego faktu bycia człowiekiem.²¹ Ponieważ godność związana jest z naturą człowieka, posiada ją każdy niezależnie od płci, wieku, koloru skóry, narodowości, religii i światopoglądu. Człowiek nie może sam z niej zrezygnować, ani też nikt nie może mu jej odebrać. „Podstawą wszystkich praw jest wrodzona godność osoby ludzkiej. Godność ta jest niepodzielna i prawa człowieka tkwiące w niej posiadają taką samą naturę – są niepodzielne”²². Podobnie jak godność osoby ludzkiej jest wartością uniwersalną tak i prawa człowieka, które z niej wypływają, są uniwersalne i niezbywalne.

Nauka społeczna Kościoła wskazywała zawsze na godność osoby ludzkiej jako na fundament wszystkich praw człowieka w tym prawa do pracy. Pius XI w *Quadragesimo anno* nawiązując do encykliki *Rerum novarum* stwierdza, że wyrosła nowa gałąź prawa, dawnym wiekom zupełnie nieznaną, która w usilną obronę bierze święte prawa robotników, wynikające z ich ludzkiej i chrześcijańskiej godności.²³ Jan XXIII w *Pacem in terris* pisze: „każdy człowiek jest osobą [...] wskutek czego ma prawa i obowiązki wypływające bezpośrednio i równocześnie z własnej jego natury”²⁴. W innym miejscu dodaje, „że z godnością ludzkiej osoby wiąże się prawo czynnego udziału w życiu publicznym oraz wnoszenie własnego wkładu we wspólne dobro obywateli”²⁵.

Paweł VI w Orędziu skierowanym do ONZ z racji 25 rocznicy ogłoszenia Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka stwierdza: „Godność, którą przyznaje się wszystkim istotom ludzkim, ich równość i braterstwo stanowią podstawę praw człowieka”²⁶. Jan Paweł II podtrzymuje stanowisko swoich poprzedników. W orędziu wygłoszonym do ONZ (1979.10.02) stwierdza, „że całość praw człowieka odpowiada istocie godności człowieka rozumianego całościowo, a nie sprowadzonego do jednego tylko wymiaru”²⁷. Jan Paweł II ucząc o prawach człowieka stoi na stanowisku, że rozciągają się one na wszystko, czego wymaga ludzka godność. Człowiek winien dysponować takimi prawami, żeby odpowiadało to jego godności.²⁸ Zakres przysługujących mu

²¹ Por. G. v a n W i s s e n, *Menschenrechte und Grundrechte in unserer Zeit*, w: red. K. B ö n n i n g e r, I. W a g n e r, G. v a n W i s s e n, *Menschenrechte in unserer Zeit*, Deventer-Arnhem 1990, s. 59-60.

²² F. J. M a z u r e k, *Zasady interpretacji praw społecznych człowieka*, w: red. A. N o w i - c k i, J. T y r a w a, *Słowo nieskowane*, Wrocław 1998, s. 225.

²³ Por. P i u s X I, *Quadragesimo anno*, nr 28.

²⁴ J o h a n n e s X X I I I, *Pacem in terris*, Paris 1963, nr 9.

²⁵ Tamże, nr 20.

²⁶ P a w e ł V I, *Orędzie do Organizacji Narodów Zjednoczonych*, Chrześcijanin w świecie, 1974, nr 28, s. 83.

²⁷ J a n P a w e ł I I, *Orędzie do Organizacji Narodów Zjednoczonych* (1979.10.02), Chrześcijanin w świecie, nr 83, s. 83.

²⁸ Por. T. B o r u t k a, *Nauczanie społeczne papieża Jana Pawła II (L'Enseignement social du pape Jean Paul II)*, Kraków 1994, s. 61.

praw winien być taki, by umożliwiły mu one życie godne. Prawa winny więc obejmować wszystkie sfery życia ludzkiego.²⁹ Godność człowieka jest wrodzona, niezbywalna, powszechna, obiektywna, oraz dynamiczna.

Godność człowieka można rozpatrywać w dwóch wymiarach: nadprzyrodzonym (teologicznym) i naturalnym (filozoficznym).³⁰ Godność człowieka w wymiarze nadprzyrodzonym określona jest przez stworzenie człowieka na obraz i podobieństwo Boże. Konsekwencją tego jest powołanie człowieka do panowania nad światem i współdziałania ze Stwórcą. Jest więc człowiek „od początku powołany do pracy”³¹. W tym pierwotnym powołaniu człowieka do pracy wyraża się zarówno godność osoby ludzkiej – obraz i podobieństwo Boże – jak i godność pracy ludzkiej. „Człowiek jest obrazem Boga między innymi dzięki nakazowi otrzymanemu od swojego Stwórcy, by czynił; sobie ziemię poddań, by panował nad nią. W wypełnieniu tego polecenia, człowiek każda istota ludzka, odzwierciedla działania samego Stwórcy wszechświata.”³². Prawda o stworzeniu jest fundamentem, na którym papież opiera treść encykliki *Laborem exercens*.

Antropologia Nowego Testamentu dostarcza papieżowi nowych fundamentów godności ludzkiej. Wyznaczone one zostają przez Wcielenie i Odkupienie. Encyklika *Redemptor hominis* ukazuje godność człowieka w świetle prawdy o Wcieleniu i Odkupieniu. „On Syn Boży, przez wcielenie swoje zjednoczył się jakoś z każdym człowiekiem”³³. W Tajemnicy Odkupienia odnajduje człowiek swoją właściwą wielkość, godność i wartość swego człowieczeństwa. „Człowiek zostaje w Tajemnicy Odkupienia na nowo potwierdzony, niejako wypowiedziany na nowo”³⁴. W wymiarze naturalnym godność człowieka określona jest przez rozum, wolność i sumienie. Jan Paweł II łączy te dwa wymiary: teologiczny i filozoficzny w jedną całość i czyni ją fundamentem nauki o prawach człowieka, w tym prawach człowieka pracy.³⁵ Ponieważ prawa człowieka wypływają z godności człowieka, posiadają te same

²⁹ Por. L. K a c z m a r e k, *Godność i prawa człowieka w nauczaniu Jana Pawła II*, Chrześcijanin w świecie, 13 (1981), nr 5, s. 11-12; por. D. S i k o r s k i, *Podstawy godności ludzkiej*, w: *Poznać człowieka w Chrystusie. Jan Paweł II o godności ludzkiej*, Częstochowa 1983, s. 15-153.

³⁰ Por. F. J. M a z u r e k, *Prawo do pracy w encyklice*, w: red. J. K r u c i n a *Laborem exercens. Powołany do pracy. Komentarz*, Wrocław 1983, s. 202.

³¹ LE, Wprowadzenie.

³² LE, nr 4.

³³ RH, nr 13; por. *Gaudium et spes*, nr 22.

³⁴ RH, nr 10; Por. Ga 3,16.

³⁵ Por. F. J. M a z u r e k, *Prawo do pracy w encyklice*, jw. s. 203; Por. F. J. M a z u r e k, *Prawa społeczne człowieka*, w: *Wolność pracy, przedsiębiorstwo, uczestnictwo*, Lublin 1993, s. 51-59.

przymioty, co jego godność. Są to prawa wrodzone, niezbywalne, trwałe, powszechne.

Poszanowanie ludzkiej godności implikuje w sobie, że żadne państwo, żadna organizacja i żadna struktura społeczna nie ma prawa naruszenia integralności osoby ludzkiej. Odnosi się to także do dziedziny ludzkiej pracy i jej organizacji. Jan Paweł II podkreśla to z naciskiem w *Laborem exercens* kiedy uczy: „Pierwszą podstawą wartości pracy jest sam człowiek [...]. Ostatecznie bowiem celem pracy: jakiegokolwiek pracy spełnianej przez człowieka – choćby była to praca najbardziej służebna, monotonna, w skali potocznego wartościowania wręcz upośledzająca – pozostaje zawsze sam człowiek”³⁶. Praca jest nierozzerwalnie związana z człowiekiem jako podmiotem i dlatego powinna być wykonywana w warunkach odpowiadających godności człowieka. Co do tej kwestii nie ma wątpliwości. Każdy człowiek posiada w tym względzie prawo do pracy. Trudność pojawia się natomiast w odpowiedzi na pytanie: Czy poszanowanie godności osoby ludzkiej oznacza, że każdy człowiek posiada moralne prawo do pracy? W odpowiedzi na to pytanie nie ma już jednoznaczności. Powiązanie obowiązku poszanowania godności ludzkiej ze stworzeniem miejsca pracy i ukształtowaniem odpowiednich stosunków pracy, nie jest jednoznaczne dla wszystkich. Jednak ogólne przekonanie, że takie prawo człowieka istnieje, stwarza podstawę do etycznej dyskusji o miejscu pracy w nowoczesnym społeczeństwie. Godność osoby ludzkiej jest wartością uniwersalną. Oznacza to, że w państwach, które w swoim prawodawstwie nie uznają pozytywnego prawa do pracy, istnieje przynajmniej podstawa do takiej dyskusji. Prawo do pracy jest bowiem przez społeczność międzynarodową uznane za podstawowe prawo społeczne.³⁷ Unia Europejska uznała prawa społeczne w tym prawo do pracy za podstawę własnej polityki społecznej i gospodarczej. „Ewangelia pracy” Jana Pawła II prawa społeczne mocno zaakcentuje i eksponuje.³⁸

IV. PRAWO DO PRACY

W prawie do pracy, które „Ewangelia pracy” uważa za fundamentalne prawo człowieka, wskazać należy na przynajmniej trzy aspekty składowe, które ono w sobie zawiera a mianowicie: prawo do pracy, prawa pracownika na miejscu pracy i prawo do zatrudnienia. Wszystkie wymienione aspekty prawa do pracy regulowane są odpowiednimi międzynarodowymi aktami

³⁶ *Laborem exercens*, nr 6.

³⁷ Por. G. v a n W i s s e n, *Gibt es ein Menschenrecht auf Arbeit?*, jw. s. 211.

³⁸ Por. F. J. M a z u r e k, *Zasady interpretacji praw społecznych człowieka*, jw. s. 216.

prawnymi.³⁹ *Prawo do pracy* oznacza, że każdy człowiek posiada prawo do tego, aby móc pracować i w ten sposób zarabiać na utrzymanie własne i rodziny. Prawo to nie dotyczy dziecka, dla którego nauka i zabawa a nie praca zarobkowa, są naturalnymi powinnościami. Po osiągnięciu wieku emerytalnego nabywa on prawo do godziwej emerytury. Emeryci zachowują jednak prawo do udziału w życiu społecznym przez sensowną działalność, honorową lub częściowo odpłatną. W przypadku bezrobocia pierwszeństwo do odpłatnego zatrudnienia posiadają ludzie w wieku produkcyjnym i młodzież. Z prawem do pracy związany jest obowiązek pracy, który wypływa także z godności osoby ludzkiej. Człowiek dorosły ma obowiązek zarabiać na utrzymanie własne i rodziny. Odrzucić należy natomiast wszelki przymus pracy wraz z pracą niewolniczą, jako moralnie i prawnie sprzeczną z godnością człowieka.⁴⁰ *Prawa pracownika na miejscu pracy*. Jest ich co najmniej kilka. Praca powinna być wykonywana w warunkach, które gwarantują zdrowie pracownika. Międzynarodowym kryteriom bezpieczeństwa powinny odpowiadać maszyny, przy których wykonywana jest praca a materiał, międzynarodowym normom zdrowotnym.⁴¹ Tempo pracy nie może przekraczać możliwości pracownika.⁴² Dopuszczalna długość czasu pracy łącznie z czasem wolnym i urlopem regulowana jest przez ramowy porządek prawny⁴³. Za pracę należy się słuszna płaca.⁴⁴ W przypadku choroby i wieku emerytalnego pracownika jego uposa-

³⁹ Por. Międzynarodowa Organizacja Pracy (Genewa 1919); Powszechna Deklaracja Praw Człowieka (1948.12.10); Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Postawowych Wolności (Rzym 1950.11.04); Europejska Karta Praw Społecznych (Turyn 1961.10.18); Konwencja Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Konwencja Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych (ONZ 1961.12.16); Wspólnotowa Karta Fundamentalnych Praw Społecznych Pracowników (Strasburg 1989); Poprawiona Europejska Karta Praw Społecznych (1996).

⁴⁰ Por. G. v a n W i s s e n, *Gibt es ein Menschenrecht auf Arbeit?*, jw. s. 214.

⁴¹ Por. *art. 7b. Konwencji Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych oraz art. 3. Europejskiej Karty Praw Społecznych*. Niestety. Konsekwencje nieprzestrzegania tych wymogów, mogą zostać wyciągnięte jedynie w stosunku do sygnatariuszy wymienianych międzynarodowych aktów prawnych.

⁴² Por. *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, art. 24*.

⁴³ Por. *Europejska Karta Praw Społecznych, art. 2, oraz Konwencja Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, art. 7d*.

⁴⁴ Por. *Europejska Karta Praw Społecznych, art. 3 i art. 4*. Pojęcie słuszna lub sprawiedliwa płaca nie jest jednoznaczne. W związku z tym może być różnie interpretowane. W Holandii np. przyjmowano do niedawna jako kryterium słusznej zapłaty zasadę, że żonaty mężczyzna powinien za płacę utrzymać rodzinę. Art. 24. Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka i art. 7a. Międzynarodowej Konwencji o Prawach Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych podają podobne kryterium. W miarę wzrostu liczby pracujących mężatek zaczyna przeważać tendencja do indywidualizowania płac: płaca powinna stanowić nie podstawę utrzymania całej rodziny, lecz jedynie samego pracownika. Dodatek rodzinny na dzieci rozwiązuje problem ich utrzymania.

żenie winno wystarczać na życie odpowiadające jego godności.⁴⁵ Czas pracy powinien zostać tak znormalizowany, aby pracownik miał czas na życie rodzinne i odpoczynek. Każdy ma prawo do urlopu.⁴⁶ Wszyscy pracownicy mają prawo do ochrony w przypadku zwolnień z pracy.⁴⁷ Wszyscy pracownicy mają prawo do poszanowania ich godności w pracy.⁴⁸ Pracownikom przysługuje też prawo do zrzeszenia w związki zawodowe w celu obrony swych żywotnych interesów z prawem do strajku łącznie.⁴⁹ Ostatni rodzaj praw należy do tzw. praw wolnościowych, które jako prawa podmiotowe podlegają zaskarżeniu. Lista praw na miejscu pracy może być dowolnie wydłużana, ponieważ to, co *hic et nunc* odpowiada godności człowieka, jest przedmiotem stałej troski i dyskusji.⁵⁰ Wielkie niebezpieczeństwo dla tych praw przedstawia obecnie postępująca globalizacja gospodarki, ponieważ związana z globalizacją niwelacja warunków pracy może prowadzić w kierunku, gdzie warunki pracy o najniższym standardzie staną się wyznacznikiem globalizującego się świata pracy.

Prawo do zatrudnienia. Tego prawa jako prawa podmiotowego tzn. podlegającego zaskarżeniu nie jest w stanie zagwarantować ani samo państwo, ani też nowoczesny system społecznie ukierunkowanej gospodarki rynkowej. Międzynarodowe Konwencje⁵¹ mówią tylko o ochronie przed bezrobociem oraz o konieczności podjęcia koniecznych działań prowadzących do pełnego zatrudnienia. Tylko w gospodarce planowej całkowicie sterowanej przez państwo, jako to miało miejsce w krajach realnego socjalizmu można sobie wyobrazić możliwość gwarancji miejsc pracy. Nie oznacza to jednak, że prawo takie wypływające z godności osoby ludzkiej w ogóle nie istnieje. Trzeba jednak zwrócić uwagę na to, że godność osoby ludzkiej domaga się w pierwszym rzędzie zatrudnienia dla każdego, które jest działaniem sensownym tak dla osoby, jak i społeczeństwa. W ramach tej działalności istotne znaczenie zajmuje praca zarobkowa. Praca zarobkowa jest z tego powodu ważna dla każdego, ale nie jest ona jedynym sensownym zajęciem, jakie może być wykonywane. Aby maksymalnie poszerzyć możliwość dostępu do pracy zarobkowej podejmowane są nawet ekstremalne rozwiązania jak: wprowa-

⁴⁵ Por. tekst *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka*, art. 25.

⁴⁶ Por. *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka* art. 24 oraz *Europejska Karta Praw Społecznych*, art. 2.

⁴⁷ Por. *Poprawiona Europejska Karty Praw Społecznych*, art. 24.

⁴⁸ Por. *Poprawiona Europejska Karta Praw Społecznych*, art. 26.

⁴⁹ Por. *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka*, art. 23; *Europejska Karta Praw Społecznych*, art. 5 i 6; *Konwencja Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych*, art. 8.

⁵⁰ Por. T. B o r u t k a / J. M a z u r / A. Z w o l i ń s k i, *Katolicka nauka społeczna*, jw. s. 257-258.

⁵¹ *por. Konwencja Praw Obywatelskich i Politycznych*, art. 23; *Konwencja Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych*, art. 6.

dzenie wynagrodzenia za działalność społeczną, która dotychczas nie była opłacana, wprowadzenie dodatku wychowawczego dla rodziców, którzy nie pracują zawodowo, wprowadzenie płacy standardowej dla wszystkich niezależnie od wykonywanego zawodu. Niezależnie od tego, że proponowane rozwiązania są nierealistyczne ze względu na brak finansowych możliwości, należy zwrócić dodatkowo uwagę na błąd myślowy stojący za tymi rozwiązaniami. Przyjmują one, że tylko płatna praca spełnia kryterium sensownego zajęcia odpowiadającego oczekiwaniom indywidualnym i społecznym.⁵²

DAS MENSCHENRECHT AUF ARBEIT IN DER MODERNEN MARKTWIRTSCHAFT

Z u s a m m e n f a s s u n g

Das klassische Arbeitsrecht mit seinen gewachsenen Strukturen erweist sich zunehmend ungeeignet, wirtschaftliche und soziale Rahmenbedingungen zu gewährleisten, die geänderten wirtschaftlichen Erfordernissen entsprechen. Neue Phänomene der Arbeit erfordern auch neue Denkweisen und Lösungen. Fixe Arbeitszeiten, Vollzeitbeschäftigung, 5. Tage-Woche, freie Wochenenden und der Job fürs Leben haben zwar nach wie vor einen hohen Stellenwert, werden aber zunehmend von neuen Erscheinungsformen der individuellen Gestaltung von Beschäftigungsverhältnissen verdrängt.

Der Gesetzgeber ist zwar bemüht, auf diese neuen Formen zu reagieren und der zunehmenden Flucht aus dem Arbeitsrecht gegenzusteuern, dennoch stellt sich die Frage, ob diesen neuen Phänomenen mit den traditionellen Regelungsmechanismen und Denkweisen des Arbeitsrechtes begegnet werden kann. Die Gesellschaft des 21. Jahrhunderts könnte vielleicht jedem ein Grundeinkommen, bestimmt aber keinen Arbeitsplatz garantieren. In den modernen Gesellschaften wird Arbeit, im Sinne von Berufsarbeit, knapp. Was heißt vor diesem Hintergrund „ein Menschenrecht auf Arbeit?“ Gibt es überhaupt ein solches Menschenrecht und wenn ja, ist es nicht nur ein Wiederhall der Zeit der Vollbeschäftigung. Der Artikel will dieser Frage vom Standpunkt des „Evangeliums der Arbeit“ nach Johannes Paul II. aus, nachgehen.

Die gegenwärtigen Gesellschaften werden als pluralistisch bezeichnet d.h., dass es keine Weltanschauung, keine moralische Überzeugung gibt, die vom Standpunkt der Gesellschaft aus das Wahrheitsmonopol beanspruchen. Gleichzeitig soll es auch in einer pluralistischen Gesellschaft einen gewissen moralischen Grundkonsens geben, der ihr den Zusammenhalt und Bestand garantiert. Der modernen, pluralistischen Gesellschaft liegt die moralische Grundüberzeugung der Unverletzlichkeit der Menschenwürde zugrunde. Daher nimmt das „Evangelium der Arbeit“ die Würde der menschlichen Person an, als Fundament der Lehre über Rechte und Pflichten des arbeitenden Menschen.

⁵² Por. G. v a n W i s s e n, *Gibt es ein Menschenrecht auf Arbeit?*, jw. s. 216